

Aguilera, dibuixant de la República i la Revolució

JOSEP CLARA

F ill d'en Xicu del Cafè, l'establiment situat al darrer edifici del carrer Mollera de Salt, el dibuixant Josep Aguilera i Martí (Salt, 1882-Barcelona, 1955) va ser durant els anys que van de la dictadura de Primo de Rivera a la guerra civil, més concretament del 1927 al 1939, l'artista representatiu de Girona, l'home que va marcar el ritme artístic de la ciutat i que posà els fonaments d'una escola pictòrica que es perllonga fins als nostres dies, basada en la temàtica de la Girona monumental. Però, atesa la trajectòria vibrant i accelerada del moment polític –entre l'esperança i la frustració de molts somnis–, a part de la preocupació pels problemes plàstics, Aguilera va viure intensament la preocupació pels problemes socials i polítics de la comunitat en què vivia.

Ja el 1928 un alumne de la seva escola, Enric Adroher (Girona, 1908-Barcelona, 1987), que més endavant fou militant significat del POUM i del Moviment Europeu, en una article publicat al suplement literari de *El Autonomista*, va saber copsar el fons social que batejava en l'obra de l'artista i advertia que els seus dibuixos que «no són muts i encarcarats, sinó que són moguts per les convulsions de la febre i maleeixen i preguen alhora a tot aquest munt de gent que ho eixorda tot amb les seves músiques, els seus balls, les seves alegries i el seu benestar; són la misèria que sura sempre i que estripant les seves robes ensenya els ossos descarnats i que amb les seves estupideses i vicis avergonyeix la ignorància; és la humanitat que plora i sofreix, que demana llum per a l'esperit i pa per al cos» (1).

La incidència política

Aguilera va aconseguir també una divulgació del seu art per mitjà de les col·laboracions als mitjans de comunicació del seu temps. La seva presència és evident als suplementos literaris de *El Autonomista* (els anys 1927 a 1932) i en publicacions de caire comercial, com el volum del mateix estil dedicat a Sant Feliu de Guíxols l'agost de 1928, on il·lustrà portades, articles i capçaleres, i dissenyà publicitat. També recordarem ací la portada de *Clarinet* (24 d'agost de 1930), en què ens presenta el pintor Joaquim Mir davant les cases de l'Onyar.

La instauració del règim republicà el 1931 fou una alenada d'esperança en molts sentits, que va incidir també a l'obra d'Aguilera, com ho reflecteixen les il·lustracions de temàtica política que aparegueren a la premsa d'aquell moment.

El primer dibuix d'aquestes característiques va sortir al número 5 d'*Avançada* (23 de maig de 1931). La publicació es definia com a "periòdic d'esquerra", i en aquell mateix número anunciava: «Aguilera i *Avançada*. Com prometrem als nostres lectors, avui comencem la publicació d'una sèrie de dibuixos obra d'aquest conegut i notable artista. Des d'aquest número, ens plau de nou remerciar-lo per la seva gentilesa». El dibuix es titula «Alliberació» –expressa el recobrament de les llibertats personals i col·lectives de Catalunya sota el nou règim republicà després del període funest de la dictadura de Primo de Rivera– i és signat amb el pseudònim de *Pepus*. Malauradament no s'ha conservat cap més número d'aquella publicació on també col·laboraren els joves Santiago Sobrequés i Jaume Vicens Vives.

El dia 13 d'abril de 1933 el diari *L'Autonomista* commemorà –a primera pàgina– el segon aniversari de la República amb articles signats per R. (Rahola), J. Bancells i Francisco Rico. La il·lustració que els acompanya és un dibuix de Josep Aguilera en què una matrona jove simbolitza la República espanyola, contemplada com el triomf sobre la tradició i el feixisme, representats per les paraules «Dios, Patria, Rey» i «Fascio».

El 13 d'abril de 1935 *L'Autonomista* publicà un article de Josep Puig Pujades, excomissari delegat de la Generalitat a Girona, que glossava novament l'efemèride i acabava amb aquest paràgraf: «Esperem i confiem sense trontollar un instant, en les virtuts de la República, veu inestroncable de Llibertat i de Justícia social, indispensables per a la vida i la prosperitat d'Espanya i de Catalunya». El dibuix d'Aguilera s'hi inspira per a il·lustrar l'escena amb un símbol de la República al damunt d'un lleó a l'estil de «La Llibertat guiant el poble» d'Eugène Delacroix, envoltada de banderes que repeixen les consignes de «Llibertat» i «Justícia social».

Aguilera no solament il·lustrà les dates significatives del nou règim, sinó que va ser també el dibuixant oficial de les institucions de la República. Hi ha constància que dibuixos seus presidien les sales representatives de tres edificis públics. Els retrats dels personatges símbols de la Catalunya autònoma eren penjats a la comissaria delegada de la Generalitat i a la casa de la ciutat. Segons un acord del 14 de març de 1936, el comissari Puig Pujades va decidir d'adquirir, per l'import de 300 pessetes i per al despatx de la comissaria, un gran retrat al carbó, original d'Aguilera, que representava el president Macià. El 30 de maig de 1936, segons que informa el *Diari de Girona*, «en el saló-

despatx de l'Alcaldia han estat col·locats uns artístics retrats, obra mestra del dibuixant Josep Aguilera, dels senyors President de la República Azaña, President de la Generalitat Companys, expresident de la Mancomunitat Prat de la Riba i expresident de la Generalitat Macià». A l'Audiència de Girona, el símbol de la República és evocat en una crònica del judici del Tribunal Popular l'octubre de 1936: «En el mateix lloc que abans ocupaven els emblemes antipopulars de la nefasta monarquia, existeix ara una magnífica alegoria deguda al llapis mestre de l'artista gironí Josep Aguilera. És una matrona republicana, plena de serenitat augusta i de fortalesa invicta: les dues virtuts de què està saturada l'autèntica Justícia del Poble» (*L'Autonomista*, 10 d'octubre de 1936).

Estampes èpiques de la revolució

El 12 de setembre de 1936, en un article editorial de *L'Autonomista*, Aguilera era presentat com el prototipus d'«artista revolucionari» o «el més autèntic artista de la revolució». El diari republicà, bo i recordant que moltes grans obres han sorgit de moments passionals del poble, afirmava: «Aquesta revolució alliberadora ha donat motiu a que un nostre artista –el més modest entre els modestos– donés vida, llum, moviment, expressió i forma a uns dibuixos d'ésser posats en la bandera del poble, per a servir de lema i símbol».

La publicació al·ludia, concretament, a tres obres que Aguilera havia enllestit aquells dies, inspirat per l'epopeia de la lluita antifeixista. L'una es titulava «El milicià desconegut» i era descrita així: «Es tracta d'una escena punyent de la revolució en la ciutat. En un carrer, on hi ha abandonats estris de guerra, el cadàver d'un jove milicià. És un home fort, jove, caigut en la lluita. Una mà es crispa, encara, en el gatell del fusell. L'altra, damunt del pit, on hi ha florit un clavell de sang de la ferida. Una bandera roja i unes flors vermelles posen una magnífica taca de color en el dibuix». L'altre dibuix es titulava «L'heroi de la Llibertat»: «Aquest –deia la descripció– és la visió esplèndida d'un milicià símbol de la raça que s'ha alçat en armes contra el feixisme tirànic. El seu pit nu demostra la fortalesa i, a l'ensens, la noblesa del poble que lluita cara a cara, donant la vida per la Llibertat. Els seus punys closos fan palesa la virilitat del guerrer, la santa ira del soldat de l'ideal». La darrera obra, en la fase final, era un dibuix animat de dinamisme i de moviment enorme, una «magnífica alegoria de la revolució triomfal del poble, sota el guiatge de la República espanyola».

El mateix diari dona notícies posteriors dels preparatius per exposar aquestes obres a la sala Galeria de Bells Oficis de J. Busquets. *L'Autonomista* havia reclamat, des de bon començament, l'exhibició pública d'aquelles obres: «El poble –assegurava– té dret a admirar-los». I és que el comentarista valorava justament la importància de les imatges per exaltar els ideals i la moral de la legalitat republicana enfront de l'enemic.

En aquesta línia d'art èpic cal incloure el cap de Bonaventura Durruti, el mític heroi de la resistència de la CNT en les jornades claus del juliol de 1936, que pertany a la col·lecció particular del pintor Josep Perpiñà. Es tracta d'una obra que, com les dels antics creadors de l'art clàssic, tradueix els trets físics del personatge i alhora els psicolò-

«Bonaventura Durruti», 1936.

Anvers i revers del bitllet d'una pesseta emès pel Consell Municipal de Girona, 1937.

Dibuix commemoratiu del segon aniversari de la República ("L'Autonomista", 13-4-1933).

A baix, "Alliberació" ("Avançada", 1931).

gics, el caràcter i la vida interior del lluitador. Com en altres retrats al carbó, podríem repetir ací unes frases de Miquel de Palol, publicades en un dels catàlegs del pintor: «la sang de la vida hi és tan palpitant, que ella sola supleix tota la gamma de la paleta de l'artista»(2).

Aguilera, home humanitari i pacífic, va captar, en tot cas, la part creadora del procés revolucionari de 1936. En la seva obra no hi tenien cabuda les escenes de la violència execrable. A diferència de Goya, que podia pintar els afusellaments de Madrid, Aguilera era incapaç –per sensibilitat humana– de fer el mateix a Girona amb els condemnats a la darrera pena per la justícia del Tribunal Popular.

Il·lustrador del paper moneda

No hem sabut trobar nous dibuixos de l'artista en les publicacions del temps de guerra, però cal anotar la participació d'Aguilera en l'exposició Pro Socors Roig Internacional, oberta el setembre de 1936 a la sala de la Rambla, i en la il·lustració del paper moneda que impulsà el consell municipal.

Durant la guerra civil, la mancança de moneda legal fraccionària dificultava el canvi en les transaccions comercials, sobretot per fer pagaments petits, i molts ajuntaments es van veure obligats a posar en circulació emissions de paper moneda de caire local. El Consell Municipal de Girona va emetre també, l'any 1937, tres models diferents de paper moneda: bitllets d'una pesseta, de 0,50 i 0,25 ptes. Els dos darrers tipus, emesos per acord de 25 de juny de 1937, foren concebuts pel dibuixant Eduard Fiol i Marquès (Begur, 1903-Biarritz, 1976).

Josep Aguilera, per la seva banda, dissenyà els bitllets d'una pesseta, els primers que es posaren al carrer. A l'anvers de l'emissió, hi figura la sèrie, la llegenda de l'organisme emissor, el Consell Municipal de Girona, i les signatures de l'alcalde-president, el dipositari i el conseller de finances. Exhibeixen el símbol d'una República jove que guia els combatents en la lluita contra l'enemic, així com l'escut de la ciutat mig difuminat darrere els quatre pals de l'escut de Catalunya. Al revers s'afirma que el bitllet era de curs obligatori a Girona i la data de l'emissió (abril de 1937). En aquest cas, el símbol de Girona no són els clàssics campanars de les esglésies –evocadors d'un món que llavors era sinònim de contrarevolucionari i carca–, sinó que és representant per la típica pujada de Sant Domènec, amb l'arc de la casa Agullana, que oferia una lectura laica i artística de Girona, més enllà de les escales que conduïen a una església i a l'antic centre de formació del clergat.

Arrelament històrico-vital

L'obra plàstica d'Aguilera anterior a l'adveniment de la República era composta de paisatges i figures, especialment retrats de personatges. A manca d'altres artistes disponibles que hi residissin, era el pintor oficial de la gent representativa de la ciutat. Les seves produccions destacaven pel domini de la línia, feta amb un traç expressiu que captava els trets fonamentals dels assumptes elegits, i en què demostrava que era, segurament, més dibuixant que pintor. Però, més enllà d'aquesta servitud inevitable en

molts artistes, ell se sentia republicà federal, esperit desitjós de les millores socials de la humanitat. Ho va entendre perfectament Enric Adroher, el 1928, quan escrivia que Aguilera era també «aquell artista que, més per humanitat que per la glòria d'un nom, presenta amb tota la cruesa, davant l'elegància d'un món feliç, la tragèdia, la fam i la ignorància dels abandonats»(3).

Els temes inspirats per la República i per la guerra civil no s'aparten de la seva tònica habitual de dibuixar. Tènicament, doncs, Josep Aguilera seguia fidel a les formes artístiques considerades tradicionals, és a dir, les derivades de l'impressionisme, i a la figuració més o menys acadèmica, bé que amb traços expressionistes personals. Però la incorporació d'uns motius polítics i èpics, i l'accentuació del compromís social i públic que això representava, sí que suposaren una novetat. En aquest sentit, Aguilera és el precedent de tots els artistes gironins que han incorporat la temàtica política a la seva obra.

Tanmateix, aquesta politització de l'obra d'Aguilera, la identificació amb uns ideals de transformació de la realitat responia a les creences pròpies i íntimes de l'artista, reforçades pel moment especial en què va desenvolupar-se aquella etapa. Qui millor que ell, que havia experimentat en la pròpia carn la crua realitat de l'existència humana i les insuficiències econòmiques a l'hora de tirar endavant una família, per reflectir els anhels de redempció social i política. Tota ella és feta, doncs, des de l'emoció i l'arrelament en la conjuntura històrico-vital. Perquè, com apuntava Marcial de la Iglesia el 1927, Josep Aguilera no era un arribista, un aprofitat de la situació. «*Todos los que le conocemos –precisava el crític al·ludit– podemos certificar cuán limpia de este pecado está su alma. No sabe Aguilera ni se ha parado jamás a pensarlo, si hay alguna “manera” que pueda convenir preferentemente a sus fines económicos. Trabaja con ingenua honradez, olvidando que hay en el mundo “escuelas” y “futurismos”, y confía en que su arte, por espontáneo y expresivo de su visión personal, ha de redimirle del largo calvario cuyas amarguras vienen siendo para él aún más intensas que para la generalidad de los que llevan toda su riqueza en su cerebro*»(4).

Per això també, arribat el moment de l'èxode que presuposava la derrota republicana i la dels ideals d'emancipació social anhelats –tement ser una víctima de la repressió franquista– abandonà la ciutat i es refugià al país veí, on fou internat a diversos camps de concentració. I és així també com, per superar el control social d'una capital de províncies com Girona, a l'hora del retorn, el 1941, s'instal·là a Barcelona, on el seu compromís republicà va poder-se difundir més fàcilment.

Josep Clara és historiador.

Notes

1. ADROHER, E. «Aguilera: la seva Acadèmia i el seu art». Suplemento Literario de *El Autonomista*, octubre 1928, pàg. 47.
2. Exposició Aguilera. Dibuixos i pintures. Del 19 de febrer al 4 de març de 1927. Sala Parés. Barcelona.
3. ADROHER, E. *op. cit.*, pàg. 47.
4. DE LA IGLESIA, M. «La evolución del dibujante». Suplemento Literario de *El Autonomista*, octubre 1926, pàg. 8.

El compromís antifeixista

Mitjançant el dibuix i la pintura, Josep Aguilera expressà el seu compromís republicà i antifeixista. En els moments més delicats va reafirmar també aquesta actitud amb la participació en el comitè de Girona dels Amics de la URSS –entitat constituïda l'abril de 1937, sota la presidència de Miquel Santaló, i de la qual l'artista fou vocal–, i amb un article titulat «Contra l'invasor», que publicà a *L'Autonomista*, el 31 de març de 1938, al qual pertanyen aquests paràgrafs:

«Totes les guerres d'invasió i de lluita en defensa de la llibertat contra l'absolutisme han tingut els seus artistes que les han exaltades plàsticament. Posem-hi, per sobre de tots, Goya. Qui no recorda “Fusilamientos en la montaña del Príncipe Pío”. D'esperit obert i altiu, com tot bon espanyol i bon aragonès, posà tota l'ànima encesa d'odi contra el vil invasor. Lluità després contra l'absolutisme de Ferran VII. Fou sempre l'artista del poble. D'haver viscut en aquests moments tràgics de la nostra existència, ho hauria fet més fort encara, doncs la invasió d'Espanya per la bèstia feixista i alguns espanyols mil vegades traïdors no té precedents en la història pel seu salvatgisme.

Ens venen a la memòria altres artistes: Miquel Blay en el seu grup magnífic “Via fora l'invasor”. Steilen, el famós dibuixant francès, i Raemaker, l'holandès, ens mostren en els seus dibuixos tots els horrors de la gran guerra. Gispert, en el seu quadre “Fusilamiento de Torrijos y sus compañeros” ens dóna a conèixer magníficament tot el terror de l'absolutisme fernandí.

El francès F. Rude, autor del magnífic grup “La Marsellesa” col·locat a l'Arc de Triomf de l'Estrella de París. Actualment el gallec Castelao amb les seves “Estampes de la guerra” ens produeix esgarrifança i ens fa reviuire tots els horrors de la Galícia màrtir.

Víctimes del feixisme caigueren per sempre més García Lorca i Ramon Acín, i en defensa de la llibertat trobà la mort gloriosa l'escultor socialista Emiliano Barral.

Els grans artistes de tots els temps han estat profundament liberals i alguns d'ells revolucionaris com Beethoven i Wagner.

El nostre gloriós mestre Pau Casals, de fama mundial, ha palesat amb fermesa el seu odi al feixisme deixant de visitar els països totalitaris en els seus acostumats viatges artístics.

Cap artista que ho sigui de cor pot ser feixista.»